

А. СТОЈАНОВСКИ

КРАТОК ОСВРТ ЗА ОСТВАРУВАЊЕТО НА ИСТОРИСКАТА НАУКА ВО СР МАКЕДОНИЈА*)

Историската наука доби посебно, многу значајно место и улога во слободната македонска држава. Колку неопходен, тоа беше и многу природен чин на една тукушто ослободена нација која правеше напори за своја потполна афирмација и за елиминирање на напластените теории, становишта и тврдења чија основна цел се состоеше во негирањето и присвојувањето на нејзините самостојни историски текови. Нараснатиот општествен интерес за националната историја се манифестираше, покрај другото, во интензивирање на издавачката активност која резултираше во појавата на многубројна научна и популарна историска литература. Круна на сета таа активност која досега на јавноста ѝ даде околу четири илјади библиографски единици можеби е тритомната „Историја на македонскиот народ“ која претставува колективен напор на поголем број еминентни македонски историчари. Ако притоа се потсетиме дека од појавата на првите наши публикации со историска тематика не дели четвртина столетје, тогаш ќе биде сосем разбирлива потребата од еден ретроспективен осврт на постигнатите резултати. Се разбира, не треба да се очекува дска во оваа пригодна прилика и на ваков начин може да се оствари некоја сестрана а уште помалку задлабочена критичка анализа на сето она што се подразбира под поимот македонска историска литература. Ниту пак е можен сестран приказ на сето она што на тој план е објавено во СРМ од ослободувањето до денес. Нашата задача донекаде ја олеснува фактот што во 1965 година д-р Данчо Зографски публикува еден опстоен осврт врз „Достигањата и проблемите на историската наука во СР Македонија“, како и тоа што во 1970 и 1972 година излегоа од печат две многу солидни и обемни книги за македонската историографија од 1945 до 1970 година.

*) Реферат поднесен на годишното собрание на Сојузот на историските друштва на СР Македонија. При изработувањето на рефератот, ползувани се корефератите на д-р Бранко Панов, д-р Ристо Поплазаров и д-р Владо Ивановски.

Нашиот обид ќе го започнеме со осврт на оној дел од таа литература што третира појави, настани и проблеми од доаѓањето на Словените во Македонија до појавата на Турците-Османлии на Балканскиот Полуостров. Изучувањето на овој таканаречен византиски период од нашата историја го карактеризира една значајна специфичност. Иако најстар период од историјата на македонскиот народ, во прв ред благодарейќи на сочуваниите богати византиски извори, тој е доста обработен во буржоаската и воопшто во историографијата, така што не постојат поголеми вакуми во хронолошкиот континуитет на настаните. Основната задача на македонската историска наука беше и сè уште останува да се даде нова објективна интерпретација на позначајните факти и настани, непристрасно и без примеси на романтизам, докрај да се воспостави историската вистина, односно да се прикаже она што претставувало самостоен и самобитен пат во развојот на македонскиот народ, имајќи ги предвид специфичните феудални услови во кои тој развој се одвивал. Во секој случај, задача ни малку лесна во чиешто извршување македонската историска наука веќе постигнала завидни резултати. На тоа поле, на полето на македонската медиавелистика, првите обиди ги направи еден од основоположниците на новата македонска историска наука академикот Љубен Лапе. Македонските научни кадри што се формираа под негово непосредно раководство, а во рамките на Филозофскиот факултет, Институтот за национална историја и во други научни институции во Скопје, ги проширија и продлабочија проучувањата на нашата средновековна историја. Плод на тие колективни напори беше првиот синтетизиран преглед на македонската средновековна историја даден во првиот том на обемната „Историја на народите на Југославија“. За развитокот на македонската медиавелистика во првите повоени години, а и потоа големи се и заслугите на академикот Димче Коцо со чие име е врзано подигањето на млад научен кадар за историјата на уметноста и археологијата, а исто така и првите успешни трудови од тие области. Уште позабрзан развиток започна од 50-тите години наваму, кога за професор на Филозофскиот факултет во Скопје беше избран д-р Стјепан Антолјак. Заедно со проф. Томо Томовски, тој се зафати не само со оспособување на научен подмладок туку и со осветлување на бројни прашања од нашето средновековно минато меѓу кои негово врвно достигнување претставува монографијата за „Самуиловата држава“. Квалитетно нов чекор во тој развиток е направен со формирањето на средновековното одделение при Институтот за национална историја коешто е на пат постепено да стане собирен центар за сите македонски медиавелисти и за колективна обработка на клучните проблеми. Ваквиот развиток на кадровската основа и интензивирање на научно-испитувачката работа резултираше во голем број успешно обработени научни прилози, студии и монографии, како и научно популарни трудови. Сепак, преостанува да се објаснат

уште многу крупни прашања од овој период на нашата историја како што е, на пример, прашањето на етногенезата на македонскиот народ. Ако се има предвид дека е во тек потесна специјализација на млади асистенти и стипендирање на студенти, тогаш со право може да се очекува дека во иднина ќе имаме уште поинтензивна научно-испитувачка работа, а со тоа и поголеми и поквалитетни резултати во расветлувањето на извонредно интересниот и значајниот средновековен дел од нашата историја.

Работата на делот од историјата на македонскиот народ кој често се именува како „турски период“, а го опфаќа интервалот од османското освојување на Македонија во крајот на XIV век па сè до крајот на XVIII век, може, условно, да се подели на две етапи. Првата од нив се карактеризира со претежна ориентација на преведување и објавување османска изворна граѓа од домашно и туѓо потекло. Карактеристично, пак, за втората етапа е настојувањето врз база на достапните извори да се пристапи кон научно осветлување и објаснување на многубројните темни страници од неколкувековниот живот на македонскиот народ во условите на османското владеење. Условноста на ваквата периодизација произлегува од фактот што не е можно да се определи некоја тврда граница помеѓу двете етапи, бидејќи обиди за научна обработка на одделни настани, движења и појави може да се следат уште од првите години по ослободувањето, а и на стручно-преведувачкото поле постои една континуирана, иако не секогаш еднакво интензивна активност. Повеќе од тоа, во последните години се забележува едно паралелно засилување на двете компоненти од единствениот процес на научно-испитувачката работа во областа на нашата туркологија. Ваквиот развој имаше своја основа во соодветниот развој на кадровската структура. Имено, отпрвин Македонија не располагаше со оспособени научни кадри за проучување на овој период. Поради тоа, вниманието беше умерено на публикување османска изворна граѓа, со ангажирање на неколку многу добри познавачи на османскиот јазик. Заслужува да се одбележи дека најголем придонес во оваа макотрпна, пионерска работа му припаѓа на покојниот Панта Џамбазовски. Публикување на едицијата „Турски документи за македонската историја“ бездруго значеше најрационално користење на расположливите кадри и средства. А тоа воедно создаваше и најсигурна основа за премин кон научна обработка на дотогаш многу темниот период на османското владеење во Македонија. Објавувањето на османската изворна граѓа која продолжува и денеска, наоѓа на многу позитивен прием кај научната јавност не само во нашата земја туку и во светот и претставува многузначаен елемент во афирмацијата на македонската научна мисла воопшто. Што се однесува до резултатите од научната обработка, тие отпрвин беа доста скудни и скромни, како по својот квантитет така и по квалитетот. Најчесто, тоа беа компилации од постојната, главно балканска литература. Меѓутоа, постепениот развој на кадров-

ската основа и особено збогатувањето на фондот на изворната граѓа, во прв ред преку испитувањата вршени во архивите на Република Турција, овозможија многу подлабоко и пошироко на вгледување во неисцрпената историска тематика врзана за периодот на османската доминација во Македонија. Акцентот на тие проучувања беше фрлен врз антифеудалните и ослободителните движења и борби на македонскиот народ, а во прв ред на ајдутството во Македонија. Во тој однос особено плодна е работата на д-р Александар Матковски. Обработени се и неколку дисертации кои студиозно и сестрано обработуваат проблеми од времето на османското владеење во Македонија. Исто така, веќе е создаден солиден фонд од научни прилози и статии кои обработуваат ред прашања, како што се: воспоставувањето и функционирањето на османските феудални и државни институции, економско-општествените односи, со посебен осврт врз положбата на феудално зависното население — рајата, стопанскиот живот, колонизацијата и исламизацијата и тн. А треба да се истакне дека сето тоа е постигнато со многу мал број квалификувани кадри. Веројатно токму тесната кадровска основа е една од главните причини што и покрај интензивната и плодна активност, сè уште постојат големи празнини во нашите сознанија и во интерпретацијата на историските текови од крајот на XIV до крајот на XVIII век. Имено, мора да се признае дека ние сè уште го немаме целосно согледано и реконструирано континуитетот на историските збиднувања во тој период што најде одраз и во тритомната Историја на македонскиот народ во која настаните и појавите не течат по нормален и непрекинат хронолошки ред, туку поскоро е присутна тематска обработка која тешко може да добие преодна оценка кога е во прашање таков вид публикација. Се разбира, таквата методолошка недоследност се чини беше неизбежна на нивото на нашите тогашни кадровски можности и особено при недостигот на соодветна изворна документација и монографска обработка на голем број клучни прашања.

И во научната обработка на XIX и почетокот на XX век (заклучно со Првата светска војна), присутни се неколку развојни етапи. Трудовите објавени во почетната фаза, во годините непосредно по ослободувањето, носат претежно фактографски и информативен карактер. Пишувани се главно врз основа на расположливата литература и публицистика, а притоа со недостаточна задлабоченост и критичност. Сепак, уште тогаш беа направени првите чекори во ревизацијата на ред искривувања и фалсификување од страна на буржоаската историографија. Исто така, сè отпочна и со издавањето на изворна документација, како најсигурна основа за постигање на темелни и квалитетни научни резултати. Во наредните етапи целата оваа активност бележи постојан подем при што акцентот е ставен врз проширувањето и интензивирањето на архивските испитувања и публикувањето на оригинална изворна документација. Паралелно и во зависност од тоа

се прошири и тематиката на научната обработка. Тоа особено дојде до израз со изградувањето на нови специјалисти чиј настап во нашата научна јавност го најави одбраната и суцесивното публикување на нивните докторски дисертации, како и нивното сè поинтензивно и поуспешно истапување на научните симпозиуми и конгреси од републички, општојугословенски, па и меѓународен карактер. Во резултатот на ваквата успешна активност, од ослободувањето до денес објавени се околу 1.500 научни, научно-популарни и документарни монографии, зборници, статии, брошури, рецензии, прикази, библиографски и други изданија кои се однесуваат на национално-преродбенскиот и ослободително-револуционерниот период од историјата на македонскиот народ. Особено внимание му е посветено на проучувањето на проблематиката врзана за македонската преродба, култура и просвета, како и за економско-општествениот развој на Македонија во XIX и почетокот на XX век. Меѓутоа, треба да се нагласи дека пред македонската историска наука претстојат уште многу крупни задачи во расветлувањето на овој извонредно значаен период, полн со крупни, честопати преломни и судбоносни настани, движења и појави од нашата историја. Во тој поглед веројатно посебни напори во иднина ќе треба да се вложат во проучувањето на периодот до 1878 година кој досега останал релативно послабо обработен. Последново како да имало свој логичен одраз и во тритомната Историја на македонскиот народ, каде премногу се зборува за турските административни реформи, за качачките банди и воените пустошења, за постојано растечката експлоатација, па се добива впечаток дека превладува историја на Османската империја и дека македонскиот народ бил поскоро објект, а не субјект на својата сопствена историја. Освен тоа, во неа доминира така наречениот економизам кој обично ја турка историската наука кон опасноста таа да се преобрази во стопанска историја.

За периодот меѓу двете светски војни и за Народноослободителната војна и Народната револуција во Македонија пишувано е многу од страна на македонските научни работници. Па сепак, досега не е создадено едно општо или симтетично дело за периодот од 1919—1941 година. Досегашните публикации третираат само одделни проблеми, региони или помали временски интервали од тоа наше минато. Така, неколку од објавените монографски дела се однесуваат за работничкото и женското движење, за комунистичката партија и за печатот во Македонија. Освен тоа голем е бројот на научните прилози и статии кои обработуваат различни прашања и настани врзани за тој период. Сличен е случајот и со обработката на Народноослободителната војна и Народната револуција во Македонија, само што тука бројот на научните публикации е значително поголем. Тоа претставува логичен израз и последица од значењето на овој славен период од

нашето поблиско минато и научно-општествениот интерес за него. Монографски се обработени одделните фази, како и целиот тек на НОБ во Македонија и тоа во сите три нејзини делови, потоа развојот на НОБ во одделните региони на Македонија, борбениот пат на народноослободителните ударни бригади, животниот и борбениот пат на народните херои и на другите светли ликови на НОБ. Неколку монографии говорат за окупаторскиот терор во Македонија во време на Втората светска војна. Се разбира, допрва претстои монографска обработка на уште цела редица значајни моменти и прашања од НОБ. Дотолку повеќе што најголемиот дел од објавените монографии тежиштето го фрлаат врз воениот аспект на Народноослободителната борба додека учеството на масите, она што ја чинеше основата на нашата борба, прераснувајќи ја во револуција, недостаточно е обработено. Исто така, недостаточно или воопшто не се обработени: учеството на народностите во НОБ на Македонија, балистичкото движење, контрачетништвото, окупаторскиот систем и тн. Една од основните причини за ваквата состојба лежи и во недостигот на соодветна архивска документација. Бројната документација останата од германските, бугарските и италијанските фашистички окупатори сè уште не ни е достапна. Што се однесува, пак, до бројните статии и прилози објавени во списанијата, впечатливо е дека во нив, особено во оние од постар датум, на адекватен начин не е застапена НОБ во сите делови на Македонија. Имено, за Народноослободителната борба во Пиринска и Егејска Македонија многу помалку е пишувано. А општопознат е фактот дека и тие делови зеле многу активно учество во борбата против фашизмот, а во Пиринска Македонија борбата, всушност, најпрвин и започнала. За одбележување е и фактот што се многу ретки обидите за изнаоѓање на оние органски нишки кои настаните и појавите од НОБ ги поврзуваат со нашето подалечно и поблиско минато. Така, на пример, несомнено е дека стекнатото искуство од илинденскиот период до најголема мера било користено од генерацијата која ја започна ослободителната борба и револуцијата во 1941 година. За тоа придонесло и физичкото присуство на Илинденците во НОБ, така што може да се рече дека слободата на Македонија заедно ја извојуваа две нејзини револуционерни генерации. Во случаите кога ваквата поврзаност се губела од предвид, скоро редовно се донесувани погрешни заклучоци при обработувањето на одделни проблеми од НОБ. Освен тоа, во иднина поголемо внимание ќе треба да ѝ се посвети на критиката, бидејќи таа досега практично се сведувае само на прикази.

Освен монографии и статии, во изминатиот период се печатени и повеќе хроники, извори и библиографии за НОБ во Македонија. И покрај редица недостатоци, објавените хроники можат да се оценат како своевиден придонес во ризницата на македон-

ската историска литература. Што се однесува, пак, до публикуваната изворна документација во која се вбројуваат и неколку пообемни зборници, ќе се задоволиме со констатацијата дека таа се однесува за денешната СР Македонија и за Егејска Македонија, додека отсуствува таква за борбата на Македонците од територијата на Пиринска Македонија. Печатените библиографии претставуваат неоценлива помош во прв ред за научните работници, бидејќи во голема мера им го олеснуваат прегледот во постојните извори и литература за НОБ во Македонија.

На крајот на еден ваков, макар и краток осврт на развојот и постигањата на македонската историска наука од ослободувањето до денес се чини нормално се наметнува прашањето дали и колку можеме да бидеме задоволни од постигнатите резултати. Ова не заради некоја пофалба или критика „пост фестум“, што, впрочем, во науката е и вообичаено и потребно, туку многу повеќе заради извесна поука и усмереност во нашата натамошна работа. Можеби најправичен одговор на ова прашање ќе биде ако речеме дека има причини и за едното и за другото. Пред сè, не можеме да бидеме незадоволни кога го имаме предвид бројот на досега публикуваните трудови меѓу кои и повеќе обемни студии и монографии. Со таков број публикации со право би можела да се гордее и некоја земја и нација со далеку поголеми научни традиции и финансиски можности. А оваа земја, навистина, во вистинската смисла на зборот, својата историска наука започна да ја развива врз една наполно неизгорана ледина или, уште поточно, врз една почва на која во минатото се правени обиди за одгледување на погрешни култури. Но не само квантитетот на нашите публикации е причина за позитивен одговор на поставеното прашање. Бројни настани и проблеми од нашето минато добија задоволувачко осветлување и марксистичко објаснување. Само така, врз таква основа, можеше да се пристапи и кон обидот за реконструкција на македонското минато во првата волуменозна Историја на македонскиот народ. Зашто таа, и покрај сите слабости што со себе нужно ги носи еден таков колективен и притоа прв зафат, претставува обид за едно творечко вткајување на сите постигнати резултати, во прв ред на самата македонска историска наука.

Меѓутоа, изминатиот период исфрли на површина и некои слабости чие фиксирање може да послужи за нивно побрзо и поефикасно отстранување. Имено, зголемениот општествен и национален интерес за македонската национална историја, покрај сите позитивни ефекти имаше за последица и појава на дилентизам во обработката на историската тематика. За тоа во голема мера придонесуваше сфаќањето дека историја може да пишува и нестручно лице, особено ако се работи за поновиот период или за настани и појави современи на авторот. Се разбира, со ова

ниту сакаме ниту можеме објаснувањето на нашето историско минато да го резервираме како исклучиво право за историчарите, а уште помалку да го затвориме во кабинетите на историските катедри и институции. Меѓутоа, мора да се сложиме дека никогаш, а најмалку во денешните услови не може да се допушти површно, па како такво и ненаучно интерпретирање на историските настани. Исто така, не секогаш сме биле наполно имуни од романтизмот и од идеализацијата во пристапот кон одделните личности и настани од нашето подалечно и поблиско минато. За да се отстранат ваквите, би се рекло неминовни придружни слабости во една релативно млада историска наука, единствено сигурно и ефикасно средство е одгледувањето на беспопштерна научна критика. Впрочем, таа е потребна не само заради отстранување на дилетантизмот, романтизмот и слично туку и заради поуспешниот развој на историската наука воопшто. Зашто, нема сомневање дека и за нашата научна дисциплина важи правилото дека без вистинска, отворена и остра, но едновременно и строго принципиелна, објективна, творечка и насочувачка критика не може да има ни вистинска наука. Но, за жал, мора да се констатира дека на полето на критиката македонската историска наука забележала повеќе од скромни резултати. За илустрација на ваквиот заклучок достаточна ќе биде ако потсетиме дека критичката мисла и анализа изостанаа дури и во случаите кога нашите издавачки куќи на јавноста ѝ презентираа остварувања кои и по волуменот и по тематиката откриваа значајни претензии на своите автори. Дали тие дела заслужуваат само комерцијална реклама и фалбоспев кој, Впрочем, исто така не се делеше така штедро и често? Сигурно е дека тие дела требаше да добијат многу посериозна, било позитивна било негативна оценка, но критичкиот дух во нас најчесто затајуваше. Навистина, ни најмалку не е лесно да се укажува на недостатоци, грешки, неодржливи концепции и заклучоци, зашто таква една критика претполага големи знаења, одговорност, а честопати и храброст, но мора да се сложиме дека совеста на еден вистински научник не смее да остане мирна сè додека не најде начин да проговори и тоа пред сè преку пишаниот збор, зашто во науката само тој може да има вистинска сила и дејство.

Сериозно се поставува и прашањето за научна обработка на повениот период, односно периодот на социјалистичката изградба на СР Македонија. Не еднаш било потцртано дека марксистичката историска наука не признава временски граници чие пречекорување би било бремено со опасности од необјективно прикажување на настаните. Впрочем, можно ли е за било кој период од историското минато да се претендира на некое вечно, во ништо неизменливо сознание? Од друга страна, и општествениот интерес налага да се пристапи кон максимално можно објективно марксистичко прикажување на нашето најблиско минато.

Сепак, да не бидеме погрешно разбрани. Кога денес се поставуваат сите овие барања пред нашата историска наука, тоа само потврдува дека таа достигнала многу виден напредок и е во состојба да направи квалитетно нов, значаен чекор напред. Имаше времиња, и тоа не така далечни, кога таквите барања би звучеле како залудна желба за чие остварување немаше објективни пред сè кадровски услови. Нема сомнение дека во наредниот период македонската историска наука ќе забележи уште поголеми, поквалитетни и позначајни резултати.